

บทที่ 2

แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาปัจจัยการเปลี่ยนแปลงลักษณะของชุมชนริมน้ำย่านคลองบางกอกน้อย มีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะมีการนำ แนวความคิด และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มาใช้อธิบายหรือเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ และยังใช้ประโยชน์ในการดำเนินการศึกษา

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหรือหมู่บ้าน

ลักษณะของการตั้งถิ่นฐาน (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร , 2536)

การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว หรือ ตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) จะปรากฏ ในบริเวณที่ราบเป็นส่วนใหญ่โดยยึดเส้นทางคมนาคมเป็นแนวหลักในการตั้งบ้านเรือน และด้านหลังของที่อยู่อาศัย จะใช้เป็นพื้นที่เกษตรบริเวณจุดตัด หรือ ทางแยกจะมีการกระจุกตัวของบ้านเรือนที่ใช้เป็นเขตการค้าของชุมชน ส่วนบริเวณที่ไกลออกไปจะมีการตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาวหรือตามเส้นทางคมนาคม ได้แก่ แม่น้ำ ลำคลอง และถนน เป็นต้น

แม่น้ำ ลำคลอง (River Linear Settlement) การตั้งถิ่นฐานริมน้ำลำคลองเป็นการเลือกพื้นที่ ของมนุษยชาติ มาตั้งแต่โบราณกาล เพราะแหล่งน้ำเป็นต้นกำเนิดของความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งอาหาร แหล่งเพาะปลูก และใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่ง แหล่งอารยธรรมสำคัญของโลก

ถนน (Road Linear Settlement) เป็นการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางคมนาคมทางบกทั้งทางรถไฟ และทางรถยนต์ แนวถนนจะเป็นบริเวณที่มีการกระจุกตัว ของอาคารบ้านเรือนในปัจจุบันเพราะเป็นเส้นทางที่ให้ ความสะดวกและรวดเร็วกว่าทางน้ำ

ประเภทของการตั้งถิ่นฐาน

นำพัลลีย์ กิจรักษ์กุล (2528) โดยทั่วไปการตั้งถิ่นฐานแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือการตั้งถิ่นฐาน ในชนบทกับการตั้งถิ่นฐานในเมือง ซึ่งการตั้งถิ่นฐานทั้งสองแบบดังกล่าวนี้มีความแตกต่างกันโดยเฉพาะเกี่ยวกับ จำนวนประชากร โครงสร้างของการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบ บทบาทหน้าที่ การขยายตัว ตลอดจนปัญหาและแนวทาง ในการแก้ปัญหาต่างๆ ดังนี้คือ

การตั้งถิ่นฐานในชนบท (Rural Settlement) คือการตั้งถิ่นฐานของประชากรที่อยู่นอกเมือง โดยอยู่ตาม สวน ป่า ไร่ นา เป็นต้น

การตั้งถิ่นฐานในเมือง (Urban Settlement) สุพิศรา สุภาพ (2515) กล่าวถึงเมืองใน ความหมายทางด้านสังคมวิทยาว่าเป็นที่มีคนอยู่อย่างหนาแน่นในพื้นที่จำนวนหนึ่ง โดยต้องมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกัน และกันทางด้านเศรษฐกิจ มีการปกครอง มีระบบสาธารณูปโภค ตลอดจนมีการประกอบศาสนกิจ ส่วนเมืองทางด้านเศรษฐกิจคือ บริเวณที่มีคนตั้งถิ่นฐานรวมกันอย่างหนาแน่น และ ประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีใช้ เกษตรกรแต่ละครอบครัวเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรม การค้าและบริการ

2.2 ลักษณะของชุมชนริมน้ำในแถบที่ราบลุ่มภาคกลาง

ฤทัย ใจจงรัก (2518) กล่าวถึง บ้านริมน้ำ มีการปลูกที่พักอาศัยและร้านค้าเรียงรายไปตามลำน้ำหรือใกล้ทะเล ด้านหลังจะเป็นสวนถัดออกไปจะเป็นทุ่งนา มีวัดเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน การขยายตัวจะเป็นไปตามลำน้ำทางยาว ซึ่งมีลักษณะเป็น Linear Pattern รูปแบบการตั้งถิ่นฐานลักษณะที่ยากต่อการพัฒนาหรือปกครอง

ไพฑูย์ เครื่องแก้ว ณ ลำพูน (2518) ชุมชนริมน้ำจึงหมายถึง ชุมชนที่มีอาคารบ้านเรือนสิ่งปลูกสร้างเรียงรายตามริมน้ำ และเป็นชุมชนที่มีความเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง มีลักษณะคล้ายกับชุมชนชนบท มีการประกอบอาชีพแบบสังคมเกษตรกรรม มีความผูกพันกับครอบครัวและสืบสานวัฒนธรรมยึดมั่นในวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีแบบท้องถิ่น

สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2525) ในหนังสือ น้ำ : บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย กล่าวถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำและบริเวณที่ราบต่ำในเอเชียอาคเนย์นั้นน้ำจะค่อยๆ ไหลหลากไปสู่ทะเล น้ำจึงมีค้ำอยู่ทั่วไปเพราะมิได้ไหลผ่านเทขายไปอย่างรวดเร็ว ดังเช่นในบริเวณภูเขาซึ่งมีความลาดเอียงสูง เมื่อเป็นเช่นนั้นการกักเก็บน้ำจึงไม่จำเป็นมนุษย์ในแถบนี้จึงไม่จำเป็นต้องควบคุมการใช้น้ำนี้คือแหล่งอารยธรรมชาวน้ำ(Aquatic Civilization) ซึ่งแตกต่างกับวัฒนธรรมที่มีพื้นฐานมาจากการกักเก็บน้ำ

ส.พลายน้อย (2525) กล่าวถึงพื้นฐานของการดำเนินชีวิต และโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ที่มีความผูกพันกับการเกษตรกรรม ทำให้ชีวิตของคนไทยมีความสัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลองอย่างมาก ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ ชีวิตไทยในคลองบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง ซึ่งมีลักษณะเป็นชุมชนชาวสวน อาศัยคลองเป็นปัจจัยผลิตพืชผลและเป็นแหล่งขายผลผลิตโดยใช้เส้นทางน้ำ มีผู้คนตั้งบ้านเรือนริมน้ำ มีการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าและกิจกรรมตามแนวลำคลอง ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ประชากรมีความคล้ายคลึงกัน การบริการทางด้านปัจจัยสี่เป็นหลัก การติดต่อสื่อสารเป็นแบบปากต่อปาก

จรัรัตน์ นันทวนิช (2536) กล่าวถึงชุมชนริมน้ำบริเวณปากเกร็ด เป็นการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง มีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน มีลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชนแบบบ้านใกล้เรือนเคียง มีการทำการเกษตรเป็นหลัก

พรรณทิพย์ เบียมพุกฤกษ์ (2537) กล่าวถึงชุมชนริมน้ำดำเนินสะดวกว่า มีลักษณะเป็นชุมชนชาวสวนพึ่งพาแหล่งน้ำในทุกๆด้าน ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐาน การเพาะปลูก การอุปโภคและบริโภค การคมนาคมขนส่ง และการประกอบกิจกรรมต่างๆ ทางน้ำ โดยมีงานการค้าริมน้ำและตลาดน้ำเป็นศูนย์รวมหลักของชุมชน

สุนทร ชุตินทรานนท์ (2540) กล่าวถึงชุมชนริมน้ำอยุธยาว่า วิถีชีวิตของผู้คนมีความผูกพันแบบแน่นกับสายน้ำ การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนจะตั้งอยู่ริมน้ำ หลังบ้านมักจะเป็นสวนถัดออกไปจะเป็นทุ่งนา ถัดจากทุ่งนาเป็นป่าละเมาะ จากริมน้ำถึงพื้นที่เพาะปลูกเชื่อมด้วยคลองเล็กๆ ซึ่งมาจากแม่น้ำ การปลูกสร้างเรือนที่อยู่อาศัยจะสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติ การเลือกใช้วัสดุจะผสมผสานความเชื่อทางศาสนา

เท็ดค็อกกี เดชะกิจขจร (2541) กล่าวถึงรูปแบบและลำดับการพัฒนาชุมชนริมน้ำว่า มีต้นกำเนิดของแนวความคิดโครงสร้างพื้นฐาน และลำดับของปฏิภูมิที่มีจุดเกี่ยวเนื่องกัน โดยที่ไม่ตัดขาดกับ “น้ำ” แต่จะอยู่ใกล้ชิดกับ “น้ำ” ภายในขอบเขตและระยะที่คงที่อยู่เสมอ

Frederick Arthur Neal (1852) ลักษณะของชุมชนริมน้ำเป็นรูปลักษณะอันโดดเด่นของชุมชนไทย มีการสร้างอาคารบ้านเรือนลงบนน้ำประกอบด้วยแพ ตัวอย่างเช่น ชุมชนเรือนแพในจังหวัดพิษณุโลก และจังหวัดฉะเชิงเทราหรือเป็น เอกลักษณะของชุมชนสะเทินน้ำสะเทินบก คือเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งหรืออยู่ในน้ำตื้นๆ รวมทั้งบริเวณที่น้ำท่วม ซึ่งประกอบด้วยเรือนไม้ยกพื้นสูง ตัวอย่างเช่น ชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกน้อย และชุมชนคลองดำเนินสะดวก ดังนั้นสังคมไทยจึงมีวิถีชีวิตการดำเนินชีวิตแบบชาวน้ำ คือการสร้างถิ่นฐานอยู่อย่างง่าย ๆ ตามแนวแม่น้ำคลอง ซึ่งอาจจะเป็นการอยู่ในน้ำเลยที่เดียวหรืออยู่บนตลิ่งก็ได้

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับลักษณะชุมชน

Baker Brownell (1950) ชุมชนหมายถึง กลุ่มคนกลุ่มหนึ่งซึ่งรู้จักกันดี และ อาศัยอยู่ในท้องถิ่นหนึ่งซึ่งหมายรวมไปถึงละแวกบ้านหนึ่ง หมู่บ้านหนึ่งหรือบางทีก็จะหาขอบเขตไม่ได้เลยก็ได้ Brownell ได้สรุปลักษณะสำคัญของชุมชนไว้ 5 ประการดังนี้

1. เป็นกลุ่มคนที่รู้จักกันดีกันในชุมชน
2. ประกอบด้วยกลุ่มอายุ เพศ ความมีทักษะ หน้าที่ การบริการที่แตกต่างกันไปแต่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
3. เป็นกลุ่มที่ร่วมมือกันสำหรับทำกิจกรรมที่สำคัญสำหรับชีวิตภายในชุมชนพร้อมกัน
4. เป็นกลุ่มที่มีความรู้สึกว่ามีความเป็นเจ้าของชุมชน และ มีความยึดมั่นอยู่กับชุมชน
5. เป็นกลุ่มเล็กๆ เช่น เป็นครอบครัว หมู่บ้าน หรือเป็นเมืองเล็กๆ ซึ่งแต่ละคนจะรู้จักสมาชิกคนอื่นๆเป็นอย่างดี เมื่อกลุ่มมีจำนวนมากขึ้นจนคนไม่สามารถจะรู้จักกันได้อย่างดีตลอดแล้ว ชุมชนนั้นก็หายไปทันที

Poplin, 1972 (อ้างถึง ดารณี เวิลพิพัฒนกุล, 2536 :12) ชุมชนสามารถพิจารณาได้สามลักษณะ คือเป็นหน่วยของถิ่นที่อยู่ (Territorial Unit) หน่วยของการจัดองค์กรทางสังคม (Social organization Unit) และหน่วยจิตใจและวัฒนธรรม (Psychocultural Unit)

ในแง่ของหน่วยท้องถิ่นที่อยู่โดยทั่วไปแล้วมักเกิดขึ้นในพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติและมีเส้นทางคมนาคมผ่าน ในขณะที่ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่มีอิทธิพลต่อชีวิตของผู้คนในชุมชน มนุษย์ก็จะปรับและดัดแปลงสภาพทางกายภาพของชุมชนตามความต้องการของตน ตามกฎหมาย ค่านิยม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนในชุมชน

ในแง่ของหน่วยการจัดองค์กรทางสังคม ชุมชนถูกมองว่าเป็นระบบสังคมอันหนึ่งซึ่งประกอบด้วยระบบย่อยๆ ที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น อันได้แก่ การถ่ายทอดทางวัฒนธรรมให้แก่สมาชิกของสังคม การควบคุมทางสังคม การมีส่วนร่วมในสังคม การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ตลอดจนการผลิต การบริโภค และการกระจายสินค้าและบริการภายในชุมชน

ในแง่ของหน่วยทางจิตใจและวัฒนธรรม ความรู้สึกที่ว่าคนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เป็นความผูกพันร่วมกันของคนที่อยู่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้น การที่คนมีความรู้สึกว่าเขาเป็นคนถิ่นนั้นถิ่นนี้ ทำให้เขาเกิดความรู้สึกมั่นคงเพราะมีที่ยึดเหนี่ยว ความรู้สึกนี้เรียกว่า Community sentiment มีอยู่เพราะสมาชิกของชุมชนมีค่านิยม กฎเกณฑ์ของสังคมเช่น อาชญากรรม ไร้อัจฉิต ความไม่สงบ ทางสังคม ซึ่งทำให้การควบคุมทางสังคมทำได้ลำบาก

2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

ราชบัณฑิตยสถาน (2524) ให้นิยามความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า หมายถึง การที่ระบบสังคม กระบวนการแบบอย่างหรือรูปแบบทางสังคม เช่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี ครอบครัวยุค การปกครองได้เปลี่ยนแปลงไปว่าจะเป็นด้านใดก็ตาม การเปลี่ยนแปลงนี้อาจเป็นไปในทางก้าวหน้าหรือถดถอยและเป็นไปอย่างถาวรหรือชั่วคราว โดยวางแผนให้เป็นไปเอง และที่เป็นประโยชน์หรือโทษก็ได้ทั้งสิ้น

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536) กล่าวถึงปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมแบ่งได้เป็น 2 ปัจจัยคือ

ปัจจัยภายใน (Internal or Sociogenic factor) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมภายในสังคมที่มี 2 ลักษณะคือ 1. ลักษณะที่แสดงออกอย่างเปิดเผยหรือตั้งใจจะกระทำการเปลี่ยนแปลง เช่นการเคลื่อนไหวทางสังคม การประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ การวางแผนทางสังคม 2. ลักษณะที่ไม่แสดงออกอย่างเปิดเผยหรือตั้งใจเช่น ความเครียดภายใน การขาดแคลนทรัพยากร

ปัจจัยภายนอก (External factor) หมายถึงปัจจัยที่เกิดขึ้นภายนอกของสังคมปัจจัยที่เห็นชัดคือ 1. การเปลี่ยนแปลงของประชากร เช่น การย้ายถิ่นของประชากร ความแตกต่างขององค์ประกอบของประชากร 2. การเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น สภาพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่เปลี่ยนไป 3. กลุ่มที่มาจากภายนอก 4. การยืมวัฒนธรรม

พรเทพ พิมลเสถียร (2522) กล่าวถึง “การแปรรูปชุมชนเมือง” ว่าเป็นการรวมกลุ่มของลักษณะของกิจกรรมและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในชุมชน ซึ่งมนุษย์สร้างสรรคขึ้นประกอบกันเข้าเป็นรูปร่างของชุมชนที่เป็นรูปแบบที่เหมาะสมกับกิจกรรมประเภทต่างๆ หรืออาจกล่าวได้ว่าการก่อรูปของชุมชนเมืองเป็นการรวมกลุ่มขององค์ประกอบต่างๆ อันเป็นองค์ประกอบแวดล้อมทางธรรมชาติและองค์ประกอบแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยปัจจัยที่ก่อให้เกิดและส่งผลให้รูปแบบของแต่ละชุมชนมีลักษณะแตกต่างกันที่สำคัญได้แก่

ลักษณะภูมิศาสตร์ (Nature of the Site) เป็นองค์ประกอบและปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดรูปแบบของชุมชนแต่ละพื้นที่มีลักษณะที่แตกต่างกัน เช่น ชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่ลุ่ม และที่ดอนหรือภูเขา เป็นต้น

ลักษณะทางประชากร (People or Population) เป็นองค์ประกอบและปัจจัยหลักที่สำคัญในการก่อรูปชุมชนเมือง เพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างวัตถุและลักษณะของกิจกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งธรรมชาติของมนุษย์ในแต่ละพื้นที่ ที่มีความแตกต่างกัน ทั้งทางด้านลักษณะทางสังคม การปกครอง การดำรงชีพ และความต้องการสิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลในการทำให้เกิดรูปแบบของชุมชนที่ต่างกัน

ลักษณะทางกิจกรรม (Human Activities) เป็นกิจกรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการและประโยชน์ร่วมกัน แต่เนื่องจากกิจกรรมในแต่ละพื้นที่มีลักษณะที่เหมือนกันและแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เอื้ออำนวยและวัตถุประสงค์ ดังนั้นจึงส่งผลให้รูปแบบของชุมชน ในแต่ละพื้นที่มีความเหมือนและแตกต่างกัน

ระบบการขนส่งและคมนาคม (Movement System) เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของรูปแบบของชุมชนที่สำคัญ ได้แก่ เส้นทางคมนาคม ชนิดของยานพาหนะ จุดรับส่งเชื่อมต่อของระบบและองค์ประกอบที่สนับสนุนต่อระบบการขนส่งและคมนาคม

สัญลักษณ์ของชุมชน (Landmark and Physical Boundary) เป็นเครื่องชี้ลักษณะและทิศทางของเมืองให้กับผู้เข้ามาใช้เมืองและผู้เดินทาง ซึ่งเป็นลักษณะเด่นอันหนึ่งที่ทำให้เกิดรูปแบบของชุมชน

บทบาทหน้าที่ของชุมชน (Function of City) เป็นเครื่องแสดงถึงรูปแบบของแต่ละชุมชน ในหน้าที่ที่บทบาทที่แตกต่างกัน อาทิเช่น บทบาทหน้าที่ของเมืองท่องเที่ยว เมืองศูนย์กลางการปกครองและการบริหาร เมืองศูนย์กลางการค้า และ บริการหรือเมืองอุตสาหกรรม เป็นต้น

2.5 แนวความคิดเกี่ยวกับการเจริญเติบโตของเมือง

แนวความคิดการเจริญเติบโตของเมือง

John Friedman (1966) ได้คิดแบบจำลองความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางเมืองและเขตรอบนอก ในเชิงเศรษฐกิจว่า แต่เดิมศูนย์กลางเมืองแม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองและเศรษฐกิจเพียงแห่งเดียว ต่อมาเมื่อผลเมืองนอกเขตศูนย์กลางเมืองแม่มากขึ้นจนเกิดเป็นชุมชนใหม่และใหญ่ขึ้น ตลอดจนมีสาธารณูปโภคและบริการพร้อม ทำให้เกิดศูนย์ใหม่ แต่ระบบเศรษฐกิจโดยรวมยังขึ้นอยู่กับศูนย์กลางเมืองแม่เพื่อการติดต่อซื้อขายสินค้า

Richard L. Meiler (1962) กล่าวว่าโครงสร้างทางพื้นที่และสภาพโดยรอบของเมืองขึ้นอยู่กับ การคมนาคมขนส่ง จากการศึกษาด้านที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์จากอดีตมาจนกระทั่งได้มีอารยธรรมเกิดขึ้น การเปลี่ยนแปลงของถิ่นฐานขึ้นอยู่กับระบบการติดต่อของมนุษย์ โดยมีเทคโนโลยีเกี่ยวกับการติดต่อสื่อสารและการคมนาคม การติดต่อโดยการพบหน้ากันจึงมีน้อยลงไป ฉะนั้นระบบการติดต่อสื่อสารและการคมนาคมจึงเป็นพื้นฐานสำคัญเกี่ยวกับการเจริญเติบโตของเมือง

ปัจจัยของการตั้งถิ่นฐานหรือที่อยู่อาศัย

Brain Goodal (1974) โดยปกติแล้วผู้อาศัยจะพิจารณาคุณสมบัติของผู้ที่อยู่อาศัยจากปัจจัย 3 ประการ คือ ลักษณะของบ้าน ลักษณะของชุมชน และความสัมพันธ์ของที่ตั้งนั้นๆกับพื้นที่โดยรอบ หากแต่ในทางปฏิบัติแล้วจะเห็นว่าปัจจัยที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเลือกที่ตั้งที่อยู่อาศัยควรมีคุณสมบัติดังนี้

1. รายได้ (Income) ความพอใจและการเลือกที่อยู่อาศัยจะมีความสัมพันธ์กันยิ่งขึ้น เมื่อรายได้ของผู้อยู่อาศัยมากขึ้นเท่าใด โอกาสของการเลือกชนิดบ้าน ที่ตั้งและความพอใจในสิ่งที่ชอบ ก็จะได้รับตอบสนองมากขึ้นเท่านั้น

2. การเข้าถึงแหล่งงาน (Job Access) การกระจายของแหล่งงาน อาจมีอิทธิพลต่อการกระจายตัวของที่อยู่อาศัยของประชากรมากกว่าปัจจัยอื่นๆ ความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งงานกับความเป็นไปได้หลายๆ ด้าน ด้านที่เกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการเดินทางจากบ้านไปที่ทำงาน ราคาที่ดินที่เหมาะสม ความต้องการอื่นๆ ในการติดต่อกับเมืองและสิ่งที่น่าสนใจต่างๆด้านที่ตั้ง ของที่อยู่อาศัยที่มีความได้เปรียบในเชิงเศรษฐกิจ

3. สภาพครอบครัว (Family Status) การมีเด็กในครอบครัว มีผลสะท้อนสำคัญต่อการใช้พื้นที่ ยังมีสัดส่วนของเด็กมากกว่าโต ก็ยังเป็นเครื่องกระตุ้นให้ต้องการบ้านที่มีขนาดใหญ่ขึ้น

4. ปัจจัยอื่นๆ (Other Factors) การแบ่งผิว เชื้อชาติ และชนชั้น ก็มีผลต่อการเลือกที่ตั้งของที่อยู่อาศัย นอกจากนี้พื้นที่เมืองที่มีการให้บริการสาธารณะที่ไม่เท่าเทียมกันก็อาจมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐาน

ปัจจัยและการเจริญเติบโตของเมือง

มานพ พงศทัต (2527) สาเหตุของการเจริญเติบโตของชนเมืองที่อยู่ภายใต้อิทธิพลเมืองขนาดใหญ่โดยเน้นการพิจารณา ปัจจัยหลักที่จะทำให้การใช้ที่ดินเปลี่ยนแปลงไปในอนาคตนั้นอาจกำหนดเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญ 4 ตัว คือ

1. ประชากรที่เพิ่มขึ้น (Population) มีจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นจะทำให้มีความต้องการพื้นที่สำหรับที่อยู่อาศัย พักผ่อน ทำงานมากขึ้นเป็นเงาตามตัว

2. การให้บริการด้านการคมนาคมและการเข้าถึง (Transportation Services & Accessibility) ปัจจัยประการสำคัญที่ส่งร่องลงมา การให้บริการด้านการคมนาคม

3. การควบคุมของรัฐ (State Control) ปัจจัยที่สำคัญต่อเนื่องมากก็คือ การที่มีการควบคุมการใช้ที่ดินของรัฐ ในประเทศที่พัฒนาแล้วมีการจัดทำผังเมืองรวม และผังเมืองเฉพาะโดยการวางแผน ชี้แนะ และควบคุม

4. ราคาที่ดิน (Land Cost) ปัจจัยหลักที่สำคัญที่เป็นตัวกำหนดการใช้ที่ดินในอนาคตคือ ราคาที่ดินที่สูงย่อมจะใช้ในกิจกรรมที่ให้ผลตอบแทนสูง ราคาที่ดินต่ำจะให้ในกิจกรรมที่ให้ผลตอบแทนต่ำ ดังนั้นราคาที่ดินจะเป็นปัจจัยที่สำคัญในการระบุถึงกิจกรรมที่จะใช้ในอนาคตด้วย

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จूरี่ตัน นันทวนิช (2536) กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมแม่น้ำลำคลองของชุมชนอำเภอบางกรวย ว่ามีการเปลี่ยนแปลงเมื่อมีการสร้างทางหลวงหมายเลข 306 และ 304 (ถนนติวานนท์และถนนแจ้งวัฒนะ) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน การตั้งถิ่นฐานและระบบชุมชนที่เกิดขึ้นบริเวณสองฟากถนน ชุมชนเริ่มมีสภาพเป็นเมือง เกิดเป็นย่านพาณิชย์พรม อุตสาหกรรม และพักอาศัยหนาแน่นน้อย

พรณทิพย์ เปี่ยมพุกฤกษ์ (2537) กล่าวถึงชุมชนริมน้ำดำเนินสะดวกว่าจุดเปลี่ยนแปลงของชุมชนเกิดขึ้นหลังจากการเปิดโลกคมนาคมและโลกธุรกิจของชุมชน ทำให้ระบบถนนเข้ามามีอิทธิพลแทนโครงข่ายการคมนาคมทางน้ำส่งผลต่อชุมชนโดยรวม ประเภทแรกคือ รูปแบบของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปเกิดเป็นศูนย์กลางชุมชนจากการค้าริมน้ำมาเป็นริมถนน ประเภทที่สองคือลบบทบาทของกิจกรรมทางการค้าของชุมชนลงประเภทที่สามกิจกรรมและวิถีชีวิตดั้งเดิมถูกเปลี่ยนแปลงไป

ฉัตรชัย พงประยูร (2536) กล่าวถึงองค์ประกอบของปัจจัยที่ทำให้เกิดความเชื่อมโยงของชุมชนริมน้ำกับพื้นที่เมืองไว้ 7 ประการคือ

1. การเชื่อมโยงทางกายภาพ อันประกอบไปด้วยโครงข่ายถนน รวมถึงการขนส่งทางน้ำ
2. การเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจ ชุมชนสามารถเป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตรให้แก่เมือง เป็นตลาดกลางให้กับสินค้าในเมืองไปสู่ครอบครัวเกษตรกร
3. มีการเคลื่อนย้ายประชากร ที่สามารถเดินทางไปทำงานในเขตเมืองหรือเขตชานเมือง
4. ปฏิสัมพันธ์ทางด้านเทคโนโลยี สามารถรับนวัตกรรมต่างๆทางด้านเทคโนโลยี ไม่ว่าจะเรื่องข่าวสาร การพักผ่อนหย่อนใจ หรือการปรับปรุงระบบชลประทาน
5. ความเชื่อมโยงด้านบริการสังคม
6. ปฏิสัมพันธ์ทางด้านสังคม เช่นเครือข่ายติดตามกิจกรรมและประเพณีทางศาสนาต่างๆ
7. ความเชื่อมโยงทางด้านบริหาร สิทธิ และ อำนาจในการบริหารพื้นที่

เทิดศักดิ์ เศรษฐกิจจร (2541) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำบริเวณบางคูเวียง ในคลองบางกอกน้อยว่า เกิดการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ทางเกษตรกรรม ไปสู่พื้นที่พักอาศัยหรือโรงงาน มีความเสื่อมโทรมของเครือข่ายลำน้ำย่อยและรูปแบบของการดำเนินชีวิตแบบชุมชนริมน้ำจากการเบนความสำคัญสู่บนบกแทน โดยโยงความสัมพันธ์ของ 3 ตัวแปรหลัก ที่ทำให้ชุมชนริมน้ำดำรงอยู่ได้ คือ

1. ชุมชนริมน้ำที่ยังคงใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม จากลำน้ำหลักและรอง
2. โครงสร้างเครือข่ายลำน้ำ ที่มีบทบาทด้านการคมนาคมและเครือข่ายลำน้ำย่อย
3. ส่วนผลไม้ที่ทำให้เกิดรายได้ทั้งที่อยูริมน้ำและผืนสวนที่อยู่ลึกเข้าไป

2.7 แนวคิดทางการวางแผนและพัฒนาชุมชน

มานพ พงศทัต (2526) ให้นิยามของการวางแผนชุมชน(Community Planning) ว่าเป็นการวางแผนที่มีเนื้อหาด้านพื้นที่และกายภาพที่มากขึ้นกว่าในด้านเศรษฐกิจและด้านสังคม แต่ในความสำคัญของเศรษฐกิจและสังคม ก็ยังเป็นโครงร่างใหญ่ที่สำคัญที่จะทำให้การศึกษาลักษณะของพื้นที่และด้านกายภาพเด่นชัดยิ่งขึ้น ในการจัดวางเป้าหมายเรื่องการใช้ที่ดินและการกระจายประชากรตามจุดต่างๆ ซึ่งมีขนาดไม่เท่ากัน ต้องคำนึงถึงคุณภาพและความสามารถของชุมชนต่างๆ ว่าสามารถรองรับประชาชนได้มากน้อยเท่าใด เพื่อการวางแผนด้านโครงสร้างพื้นฐาน

ขวัญสรวง อติโพธิ์ และ ศุภฎี หายตะคุ (2539) ได้เสนอแนวทางการวางแผนพัฒนาชุมชน โดยอาศัยกระบวนการทางผังเมือง (Planning Process) ซึ่งสามารถแบ่งได้ออกเป็น 2 ขั้นตอนคือ

ขั้นตอนที่ 1 การวิเคราะห์ชุมชน (Community Analysis) ประกอบไปด้วย

1. การศึกษาองค์ประกอบหรือโครงสร้างของชุมชน เพื่อจำแนกแยกแยะชุมชนออกเป็นส่วนย่อยๆ
2. การประเมินคุณค่าองค์ประกอบของชุมชน
3. การวิเคราะห์เพื่อระบุแนวโน้ม ศักยภาพ และข้อจำกัดในการพัฒนา

ขั้นตอนที่ 2 การสังเคราะห์แผนพัฒนา (Planning Synthesis)ประกอบไปด้วย

1. การกำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์ในการพัฒนา
2. การกำหนดแนวทางในการพัฒนา โดยอาศัยแนวคิดและวิธีการทางผังเมือง
- 3.การประเมินแผนพัฒนา เพื่อนำไปสู่การกำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์ในการวางแผนพัฒนาให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันและอนาคต

2.8 กรอบแนวความคิดการศึกษา

การศึกษาปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำนี้ เป็นการศึกษาถึงเหตุผลของการเปลี่ยนแปลงสภาพชุมชนไทยในลุ่มน้ำภาคกลางที่มีลักษณะของชุมชนริมน้ำมาแต่อดีต ได้มีการปรับเปลี่ยนสภาพจากชุมชนที่เคยอาศัยน้ำจากแม่น้ำลำคลอง ที่เข้าสู่สภาพของความเป็นเมืองโดยอาศัยความสะดวกสบายจากสินค้าและบริการของเมือง โดยใช้พื้นที่ที่อยู่ในคลองบางกอกน้อยเป็นกรณีศึกษา อันเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้กรุงเทพมหานครมากที่สุด ที่ยังคงดำเนินชีวิตและรักษาสภาพแวดล้อมแบบชานน้ำอยู่ แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพของพื้นที่ตามความต้องการของเมือง การศึกษาจึงเป็นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจพื้นที่และทราบถึงอิทธิพลของความเป็นเมืองที่มีผลต่อชุมชน ให้เหลือเพียงมิติของตัวแปรที่สามารถอธิบายความผันแปรในพื้นที่ได้อย่างกว้างขวางและ เป็นที่ยอมรับซึ่งจะนำไปใช้ประโยชน์ในการส่งเสริมและสร้างความเจริญให้เป็นที่ไปในทางที่ดีขึ้น โดยคำนึงถึงภาพรวมของชุมชนริมน้ำที่ยังคงมองเห็นและสัมผัสได้ในปัจจุบัน ในขณะที่การเจริญเติบโตของเมืองในอนาคตมีแนวโน้มที่จะขยายพื้นที่ออกไป ทำให้บริเวณหรือสถานที่ที่ติดกับเมืองได้รับอิทธิพลทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม ที่เปลี่ยนแปลงไปบริเวณพื้นที่ศึกษานี้จึงมีความผสมกลมกลืนไปกับชีวิตที่เป็นสังคมเมือง สังคมเกษตรและลักษณะของชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนริมน้ำ ดังนั้นการทราบถึงปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง จึงมีผลต่อการเสนอแนะแนวทางการพัฒนา หรือ การควบคุมการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปในแนวทางที่เป็นระเบียบ และก่อให้เกิดผลกระทบกับวิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำ ที่ยังคงดำเนินอยู่ให้น้อยที่สุด